

V I T A № 1 A N T I Q U A

З б і р к а н а у к о в и х п р а ц ь

Збірка затверджена до друку на засіданні Вченої ради історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

Головний редактор:
д.і.н., проф. Гладких М.І.

Редакційна колегія:
д.і.н., проф. Борисенко В.К.,
д.і.н. Залізняка Л.Л.,
д.і.н., проф. Крижанівський О.П.,
д.і.н. Моця О.П.

Відповідальний секретар:
Рижов С.М.

Технічний редактор:
Шидловський П.С.

Рецензенти:
д.і.н., проф. Буравченков Б.О.,
д.і.н. Зубарь В.М.

Регістраційне свідоцтво
КІ № 350 видане 8 лютого 1999 року
Міністерством Інформації України

Засновник — "Товариство
Археології та Антропології".

Адреса редакції:
252030, м.Київ,
вул. Володимирська, 64, ауд. 164.

© Товариство Археології та Антропології
© Колектив авторів
© Дизайн-макет Адаменко Д.В.
© Обкладинка Адаменко Д.В.

КИЇВ—1999

- С.Рыжов** *Некоторые аспекты обработки камня на мустьерской стоянке Малый Раковец IV в Закарпатье* 3
- В.Степанчук** *Средний палеолит Крыма. Индустрийные традиции вюрмского времени: многообразие проявлений, возможные причины variabilityности* 17
- М.Гладких** *Древнейшая архитектура по археологическим источникам эпохи палеолита* 29
- Н.Риндюк, Н.Скакун** *Новые находки антропоморфной пластики в Болград-Алдень II* 35
- В.Піоро** *Нові знахідки антропоморфних стел та кромлехів в курганах ямної культури степової України* 41
- Ю.Малєєв, В.Конопля** *Багатошарове поселення Блищанка на р.Серет* 45
- Л.Самойленко** *Курган епохи середньої та пізньої бронзи біля с.Затишне Луганської області* 59
- Б.Антоненко** *Глиняні статуетки з катакомбного поховання* 63
- С.Зеленко** *Работы подводно-археологической экспедиции Киевского университета имени Тараса Шевченко на Южном берегу Крыма в 1991-1995* ... 65
- С.Сорокопуд, А.Филоненко** *О подводных археологических разведках в акватории Севастополя в 1993-1994 гг.* 71
- І.Піоро** *Готи в гірському Криму* 75
- О.Комар** *Сармати Поросся та "південна" гіпотеза походження Русі* 81
- Ф.Андрощук** *К датировке скандинавских фибул типа Petersen-51* 89
- Р.Осадчий, О.Філюк** *Поселення великокняжої доби XI-XIII ст. біля с.Софіївська Борщаговка на Київщині* ... 95
- Е.Линёва** *Предпосылки и история зарождения отечественной археологии* 99
- Ю.Омельченко** *Домузейні форми нагромадження та використання історико-культурних цінностей* 107

П. САМОЙЛЕНКО КУРГАН ЕПОХИ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ БІЛЯ с.ЗАТИШНЕ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ABSTRACT

The archaeological expedition of the Kiev University investigated nine barrows of the Bronze Age near the Village Zatischne of the Kreminski region of the Luganska province in 1990–1992. One of these barrows (5) is distinguished with accurate stratification in the disposition of the graves. The grave 4 have been attributed as the middle period of the culture of the Multiraised Border Pottery. The fragments of the vessel of this culture were found near the burial. The graves 2, 3 and 5 were dated by the early period of the Zrubna culture. The burial 3 was accomplished by the rite of the cremation. The graves 1 and 6 were dated by the late period of the Zrubna culture. Six different plastic pots and two bronze knives were found in the burials of the Zrubna culture.

У 1990-1992 рр. археологічна експедиція науково-дослідної частини Київського університету ім. Тараса Шевченка проводила дослідження курганів біля с. Затишне Кременського району Луганської області, в зоні будівництва Золотарьовської зрошувальної системи. Кургани розташовувалися ланцюжками уздовж водорозділів, в басейні р. Сіверський Донець.

Дев'ять курганів відносились до бронзового віку. Один з них (курган № 5), що знаходився на відстані 3,4 км на південний схід від с. Затишне, завдяки чіткій стратиграфії кургану, в якій зафіксоване розміщення могил різних хронологічних періодів, особливості їхніх поховальних конструкцій та речей поховального вжитку, заслуговує на особливу увагу.

До початку археологічних досліджень, насип кургану зберігся на висоту 2,56 м. (Мал. 1). Його довга вісь з південного сходу на південний захід сягала 60 метрів. Курган було споруджено у три прийоми. Перший насип висотою 1,9 м та діаметром біля 25 м перекривав поховання 4 культури багатопружкової кераміки. В південно-східному секторі першого насипу та біля його північного краю (за межами насипу) були справлені поховання 2 та 5 зрубної культури, над якими зроблені досипки. В південно-східний сектор кургану з рівня досипки над похованням 2 впущена могила 3 зрубної культури, яка також була перекрита невеликою досипкою. Поховання 1 та 6 зрубної культури впущені в готовий курган (Мал. 2).

Поховання 1 (впускне, дитяче, зрубної культури) знаходилося в південно-східному секторі кургану, на відстані 15,3 м від "0" (кут 193°). Було справлене в ямі підпрямокутної в плані форми з закругленими кутами. Розміри могили: 1,1 x 0,67 м. Глибина дна від "0" — 3,1 м. Могила була врізана в материк на 0,11 м. На дні могили знайдено залишки кістяка дитини в сильно скорченому на лівому боці положенні, черепом на схід з відхиленням на північ. Руки зігнуті в ліктях (Мал. 3,1). Перед кістяком знайдено розвали двох ліпних неорнаментованих банкоподібних горщиків. Перший горщик не підлягає реставрації. Другий горщик злегка опуклобокий, циліндричної форми. Його висота — 5 см, діаметр вінець — 9 см, дна — 8,5 см. (Мал. 3,2).

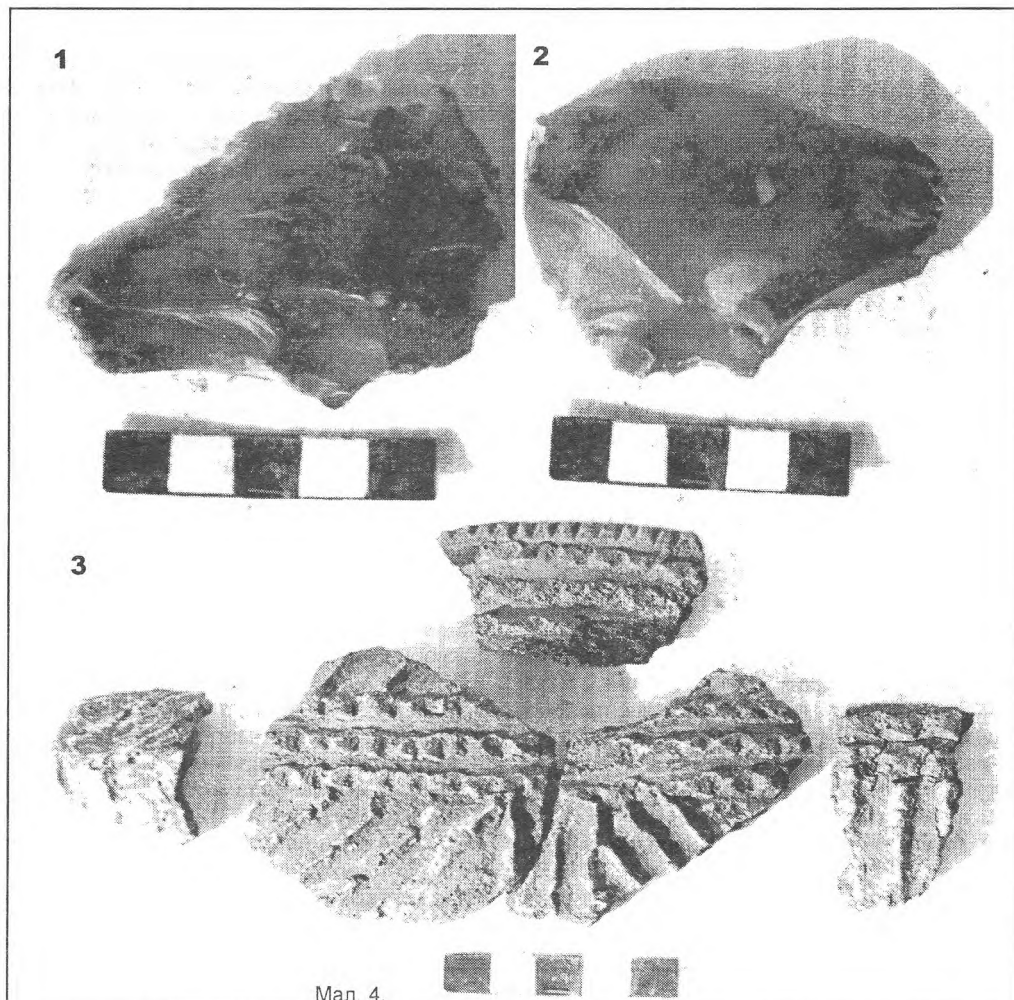
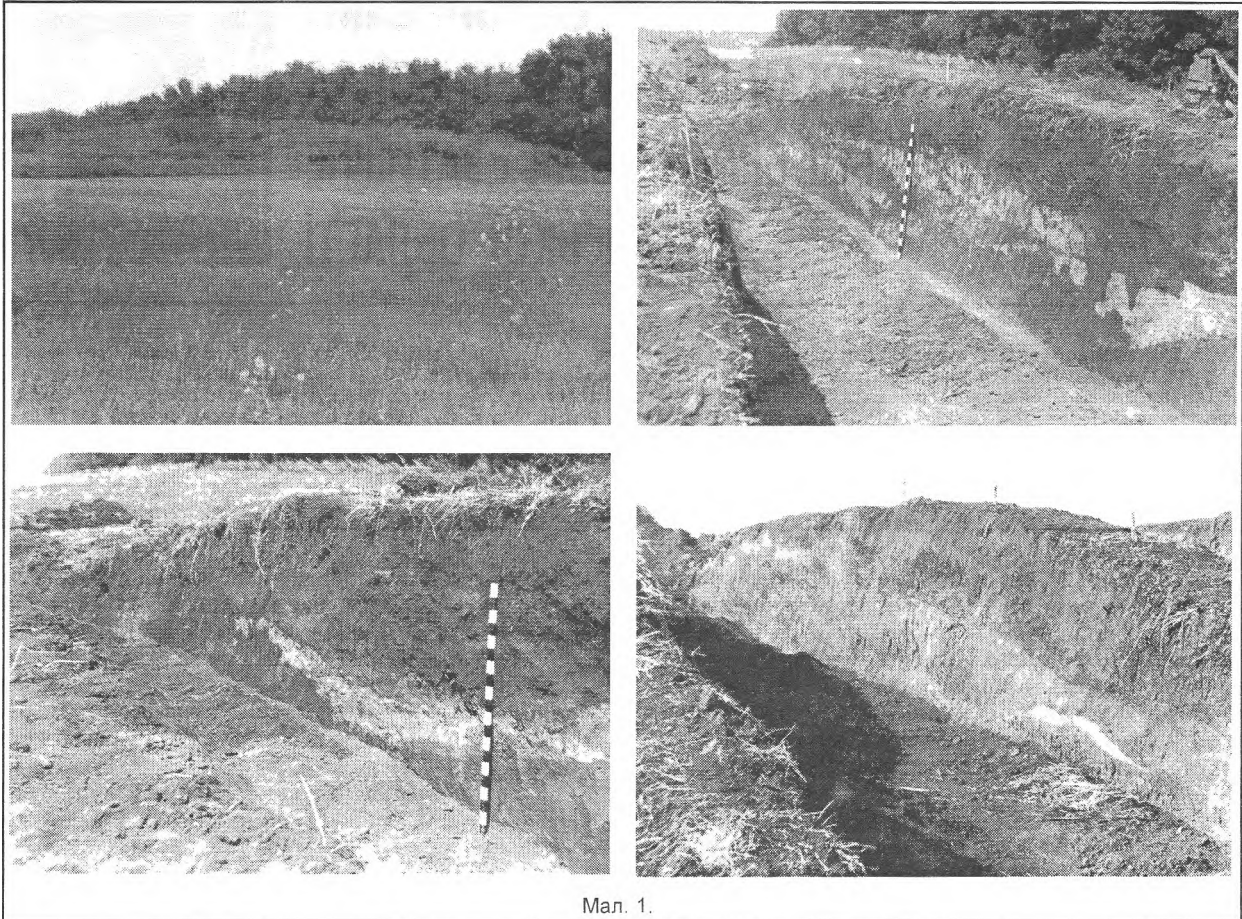
Поховання 2 (впускне, зрубної культури) знаходилося в південно-східному секторі кургану, на відстані 14 м від "0" (кут 148°). Було справлене в під прямокутному зрубі з дерев'яних плах товщиною до 0,20 м, що були зафіксовані в чорноземі. Розміри зрубу: 1,92 x 1,65 м. Зверху зруб було перекрито такими самими плахами. Глибина дна могили від "0" — 2,33 м. На дні, вздовж західної стінки зрубу лежали кістки померлого

в слабо скорченому на лівому боці положенні, черепом на північ. Руки зігнуті в ліктях (Мал. 3,3). У південно-західному кутку могили знайдено бронзовий ніж листоподібної форми з "перехопленням", перехрестям, що намічається, та розкованим кінцем леза. Загальна довжина ножа — 14,3 см, довжина черенка — 3,3 см, 3,3 см, максимальна ширина леза — 3,2 см, товщина ножа — 0,5 см (Мал. 3,4).

Поховання 3 (впускне, зрубної культури) знаходилося в південно-східному секторі кургану, на відстані 20,4 м від "0" (кут 146°). Було справлене в ямі прямокутної в плані форми з закругленими кутами, розмірами: 1,22 x 0,73 м. Глибина дна від "0" — 3,35 м. Могила була врізана в материк на 0,35 м. На дні могили знаходився кістяк підлітка в скорченому на лівому боці положенні, черепом на південний схід. Кісті рук були покладені перед обличчям (Мал. 3,5). Перед кістяком, на рівні таза знайдено ліпний опуклобокий горщик з невеликим плоским дном та звуженим догори тулубом. Край вінець зрізано всередину. Поверхня вкрита дрібними розчісами. Висота горщика — 18 см, діаметр вінець — 16,2 см, максимальний діаметр тулуба — 17,7 см, дна — 9,7 см (Мал. 3,6).

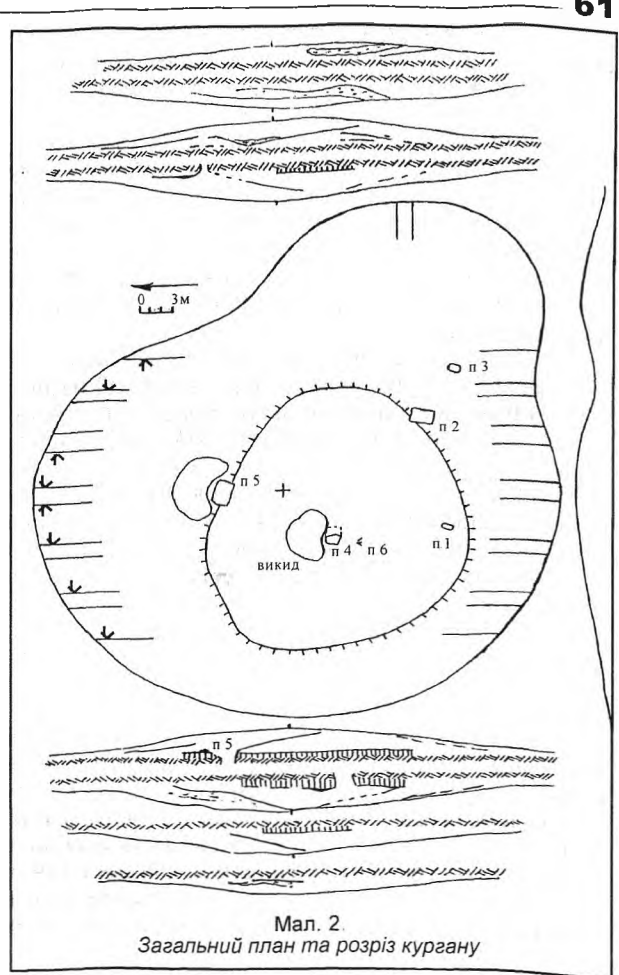
Поховання 4 (основне, культури багатопружкової кераміки) знаходилося в південно-західному секторі кургану, на відстані 6,7 м від "0" (кут 231°). Було справлене в ямі підпрямокутної в плані форми. Її східна частина була частково зруйнована бульдозером під час розкопок. Ширина могили становила 1,6 м. Глибина дна від "0" — 3,25 м. Фактична глибина могили від рівня давнього горизонту становила 3,35 м. Дно врізане в материк на 0,25 м. На дні частини могили, що збереглася, виявлена верхня частина кістяка. Він лежав в скорченому на лівому боці положенні, черепом на захід. Кісті рук — перед обличчям. На дні могили, під кістяком зафіксовані залишки волокнистої підстилки. Під черепом — брунатна тлінь (Мал. 5,1). В заповненні могили, біля кістяка знайдено крем'яний скребок розмірами 7 x 5 см (Мал. 4, 1,2). З північно-східного боку від поховання, на рівні давнього горизонту, під насипом знайдено залишки тризни — фрагменти верхньої частини ліпного горщика культури багатопружкової кераміки червонуватого кольору, прикрашеного рядами розсіченого валика та каннелюрами (Мал. 4, 3).

Поховання 5 (впускне, тілоспалення, зрубної культури) знаходилося на відстані 5,2 м на північ від "0". Було справлене у великій підпрямокутній ямі розмірами 2,6x2,15x1,1 м, що була орієнтована з південного сходу на північний захід. Глибина дна від "0" — 3,33 м. Дно

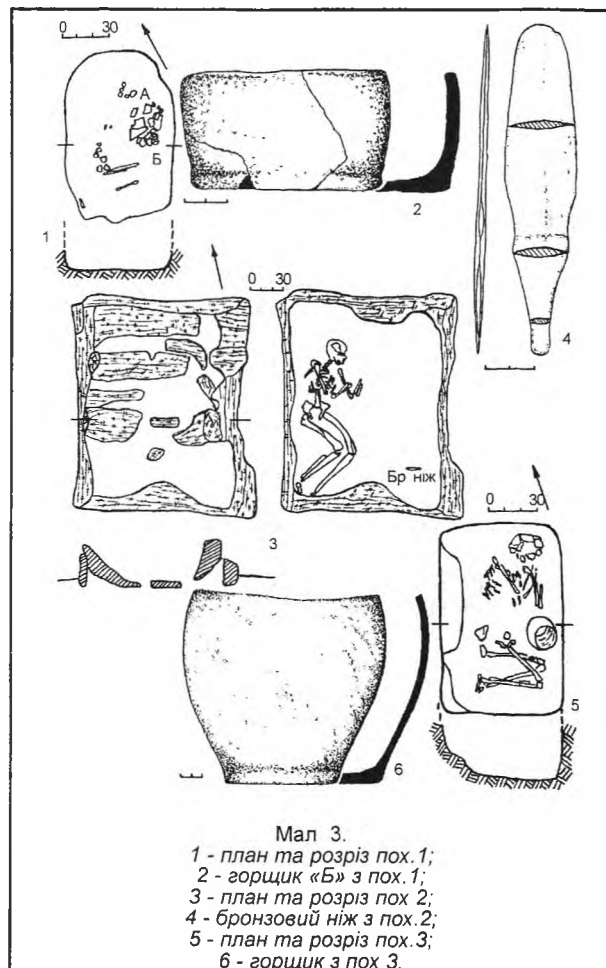

врізане в материк на 0,3 м. В заповненні ями та на дні зафіксовано залишки дерев'яного переkritтя. На дні в центрі могили виявлено скупчення кальцинованих кісток людини, що були змішані з залишками поховального вогнища. З трьох боків від тілоспалення знаходились три ліпні горщики. (Мал. 5,2) Перший горщик банкоподібної форми, неорнаментований, із злегка розширеним догори тулубом та тонкими вінцями. Висота горщика — 13,2 см, діаметр вінець — 15,5 см, дна — 10,5 см (Мал. 5, 3). Другий горщик — з ребром у верхній частині тулуба. Вінця відігнуті. Від вінця до лінії ребра горщик орнаментований двома паралельними лініями, що обмежують подвійний зигзаг. Орнамент виконано зубчатим штампом. Висота горщика — 21,2 см, діаметр вінець — 29 см, максимальний діаметр тулуба по ребру — 30 см, дна — 11 см (Мал. 5, 4). Третій горщик банкоподібної форми, із злегка розширеним тулубом. Поверхня горщика вкрита розчісами. Висота горщика — 17,3 см, діаметр вінець — 16,5 см, діаметр дна — 10,5 см (Мал. 5, 5). На північний схід від залишків тілоспалення лежали ребра бика, в які був встромлений бронзовий дволезовий ніж листоподібної форми з "перехопленням" га перехрестям, що намічається. Кінець черенка злегка розкований. Загальна довжина ножа — 18,8 см, довжина черенка — 4 см, максимальна ширина леза — 4 см, черенка — 0,8 см, товщина ножа — 0,4 см (Мал. 5, 6).

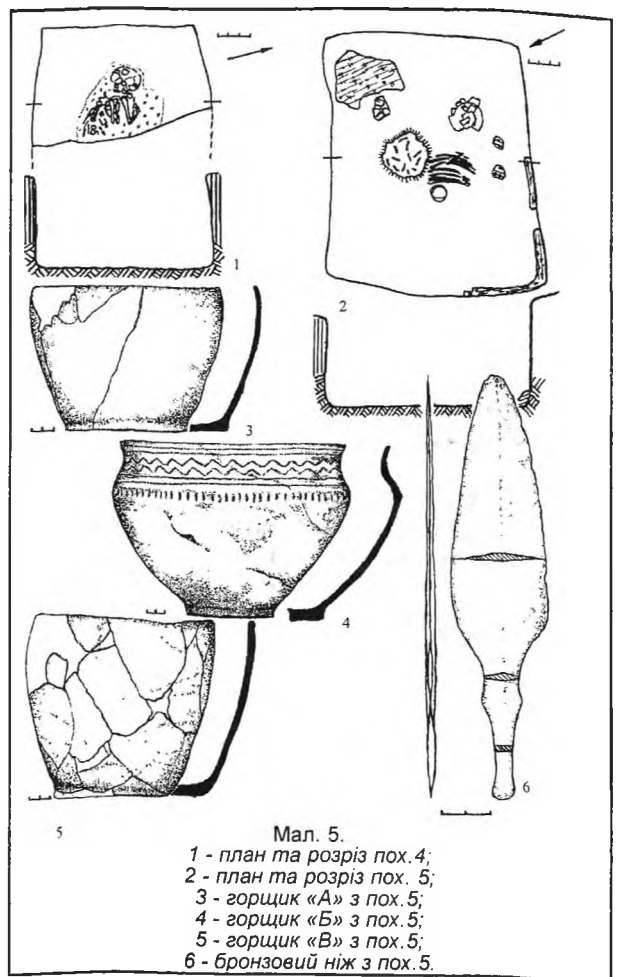
Поховання 6 (впускне, зрубної культури) знаходилося в південно-західному секторі кургану, на відстані 9,2 м від "0" (кут 220°). Було справлене на глибині 1,15 м від "0". Контури могильної ями в чорноземі не простежувалися. Померлого було покладено в скорченому на лівому боці положенні, головою на південний захід. Від кістяка збереглися лише кістки сильно зігнутих в колінах ніг та уламки кісток рук. Поховання безінвентарне.

Мал. 2.
Загальний план та розріз кургану

Мал. 3.
1 - план та розріз пох. 1;
2 - горщик «Б» з пох. 1;
3 - план та розріз пох. 2;
4 - бронзовий ніж з пох. 2;
5 - план та розріз пох. 3;
6 - горщик з пох. 3.

Мал. 5.
1 - план та розріз пох. 4;
2 - план та розріз пох. 5;
3 - горщик «А» з пох. 5;
4 - горщик «Б» з пох. 5;
5 - горщик «В» з пох. 5;
6 - бронзовий ніж з пох. 5.

Всього в кургані відкрито шість поховань епохи середньої та пізньої бронзи. Основне для кургану поховання 4 культури багатопружкової кераміки, за класифікацією І.О.Післарія, можна віднести до середнього етапу цієї культури (Післарий 1983: 16-17; Привалов, Литвиненко 1996: 77). На особливу увагу заслуговує знахідка поруч з могилою уламків горщика культури багатопружкової кераміки, що засвідчує розповсюдження у її носіїв ритуалу тризни під час поховання та зайвий раз переконує в належності безінвентарних могил описаного типу саме до культури багатопружкової кераміки.

До другого стратиграфічного шару відносяться поховання 2 та 5, що були впушені в перший насип і перекриті досипками. Вони датуються ранньозрубним часом. В обох були виявлені дерев'яні конструкції та знайдені великі бронзові ножі. Привертає увагу поховання 5, що справлене за обрядом кремації на стороні. Тілоспалення в зрубній культурі становили невеликий відсоток. Вони виявлені на Україні від Нижньої Наддніпряни до східних кордонів країни (Березанская, Чередниченко 1985: 466; Березанская, Отрошенко, Чередниченко, Шарафутдинова 1986: 56; Клименко 1996). Тілоспалення хоч і набувають поширення в Східній Європі саме в середині II тисячоліття до н.е., але, так само як і інші "нетрадиційні" поховання (розчленування мерців, колективні та парні поховання, кенотафи й т. ін.), у відносно невеликій кількості зустрічаються в пам'ятках всіх ранніх індоіранських спільностей Південно-Східної Європи III — II тисячоліття до н.е. й відображають особливе ставлення до частини померлих (Самойленко 1990). Зокрема, на певний соціальний статус похованого в могилі 5 може вказувати наявність в ній відразу трьох

горщиків, один з яких реберчатий, а також — залишків "престижної" м'ясної заупокійної їжі з встромленим у неї бронзовим ножем.

Після поховання 2, в південно-східний край кургану було впушене і перекрите досипкою поховання 3. Від більш пізніх могил цього кургану воно в першу чергу відрізняється наявністю ліпного горщика з невеликим плоским дном, опуклобоким яйцеподібним тулубом та звуженими, зрізаними всередину вінцями. Такого типу посуд дослідники відносять до раннього етапу зрубної культури (Березанская, Чередниченко 1986: 467).

Останні поховання в кургані — 1 та 6 — характеризуються ознаками пізнього періоду зрубної культури: відносно сильною скорченістю кістяків, присутністю в могилі 1 двох банкоподібних неорнаментованих горщиків та безінвентарністю могили 6, що була справлена безпосередньо в чорноземному насипу, відсутністю досипок.

Таким чином, поховання в кургані відносяться до різних періодів середньої та пізньої бронзи. Між іншим, серед поховальних пам'яток епохи міді-бронзи Східної України, могили середини — другої половини II тис. до н.е. за кількістю значно переважають, що відрізняє цей регіон від більш західних територій і становить його специфіку (Самойленко 1985: 97). Результати досліджень курганів біля с. Затишне зайвий раз підтверджують ці спостереження (Антоненко, Піоро, Самойленко 1993). Введення ж до наукового обігу матеріалів одного з цих курганів (№ 5), що відрізняється чіткою стратиграфією, розширює джерелознавчу базу для подальшого вивчення культури давніх скотарських племен Південно-Східної України.

ЛІТЕРАТУРА

Антоненко Б.О., Піоро І.С., Самойленко Л.Г. Розкопки курганів бронзового віку біля с. Затишне Луганської області // Археологічні дослідження на Україні 1992 року. — К., 1993.

Березанская С.С., Отрошенко В.В., Чередниченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культура эпохи бронзы на территории Украины. — К., 1986.

Березанская С.С., Чередниченко Н.Н. Срубная культура // Археология Украинской ССР: В 3 т. — Т. 1. — К., 1985.

Клименко В.Ф. Погребения с трупосожжением у срубных племен Северо-Восточного Приазовья // Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей (энеолит-бронзовый век): Материалы международной конференции. — Ч. 1. — Донецк. — 1996.

Післарий І.А. Культура многоваликовой керамики Восточной Украины: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Институт археологии АН СССР. — М., 1983.

Привалов А.И., Литвиненко Р.А. Памятники культуры многоваликовой керамики (КМК) в бассейне р. Мокрая Волноваха // Северо-Восточное Приазовье в системе европейских древностей (энеолит-бронзовый век): Материалы международной конференции. — Ч. 1. — Донецк, 1996.

Самойленко Л.Г. Основні підсумки досліджень курганів бронзового віку степової України у 1974-1983 рр. (За матеріалами археологічної експедиції КДУ) // Вісник Київського університету. Історичні науки. — Вип. 27. — К., 1985.

Самойленко Л.Г. Общие черты в деталях погребального обряда у племен энеолита и бронзового века степной Украины // Проблемы исследования памятников археологии Северного Донца. — Луганск, 1990.